

УДК 340.15(34):[316.342.3:347.6]

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.10>**ІГОР АЛЬБЕРТОВИЧ ЛОГВИНЕНКО,**

кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави та права;

 <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net;

ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права та прав людини;

 <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com

ВПЛИВ ВАРНО-КАСТОВОЇ СИСТЕМИ НА ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ В ІНДІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

У статті досліджено процес становлення та розвитку шлюбно-сімейних відносин в Індії. Показано, що в доарійський період жінка, хоч і не була зрівняна у правах із чоловіком, все ж мала свободу вибору в укладанні шлюбу та в сімейному житті. Із появою арійських племен становище жінки змінюється. Її соціальний і сімейний статус визначається належністю до однієї з чотирьох варн, ієрархія яких закріплюється релігійно-філософським ученням брахманізму. Залежність жінки від чоловіка зростає. Канони брахманізму вимагали від жінок відданості чоловіку навіть після його смерті. Це знайшло відображення в ганебному, принизливому ставленні до вдови. Фактично вдова відторгалася суспільством і позбавлялася будь-яких прав у сім'ї. Зазначено, що індуїстські релігійно-філософські та правові трактати не лише прописували правила поведінки жінки в сім'ї, а й обґрунтовували і закріплювали беззастережну привілейованість чоловіків у соціумі. Зауважено, що базовим принципом укладання шлюбу стала ендогамія. Дозволялася полігамія, однак у чітко визначених законодавством випадках. Охарактеризовано основні традиції укладання шлюбів і показано їхні правові наслідки. З'ясовано майнові та спадкові права жінки. Зазначено, що з появою каст ускладнюються вимоги щодо укладання шлюбів, які вже враховують належність не лише до варн, а і до каст (джаті). Визнавалося правильним і таким, що відповідає релігійним канонам, раннє заміжжя дівчат, що врешті-решт призвело до поширення практики укладання дитячих шлюбів. На підставі аналізу давньоіндійської літератури показано ставлення до жінки в різні історичні епохи та розуміння її призначення в уявленнях тогочасного суспільства. Зроблено висновок, що варно-кастова система та давні індуїстські релігійно-філософські та правові трактати стали основними чинниками, що зумовлювали й обстоювали привілейованість чоловіків у соціумі, закріплювали їхню зверхність над жінками в сім'ї. Індуїстським ученням жінка розглядалась як власність чоловіка і фактично позбавлялася прав у шлюбно-сімейних відносинах.

Ключові слова: Індія, варна, каста, дхарма, жінка, шлюб, сім'я.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Кастова система в Індії вирізняється своєю стійкістю, адже протягом тисячоліть вона за своєю суттю залишається незмінною та консервативною. Ідеологічною та філософською основою організації індійського суспільства став індуїзм. Побут мешканця Індостану чітко регламентований навіть у деталях приватного життя. Індійська правова традиція високо цінує сім'ю, визначає чоловіка беззаперечним у ній домінантом, а роль жінки розуміється як служіння чоловіку, а не суспільству.

Протягом XIII–VII століть до н. е. у Стародавній Індії завершується формування чотирьох варн: брахманів (жреців), кшатріїв (воїнів), вайш'їв (землеробів, торговців, скотарів) та шудр (решта вільного населення – ремісники, слуги, батраки тощо). Із часом як усередині варн, так і у племянній периферії за професійною ознакою або ж на основі родинних зв'язків утворюється нова соціальна категорія – джаті, що стала основою каст. Із появою каст ускладнюються вимоги щодо укладання шлюбів, які вже враховують не лише приналежність до

варн, а і до касты (джаті). Кастова община стала основою соціального устрою індійського суспільства.

Завдяки зусиллям брахманів кастова ідеологія і до сьогодні залишається надзвичайно впливовим чинником суспільного розвитку. Кастова система організації суспільства, яка вийшла з архаїчної родоплемінної культури, виявилася стійкою до зовнішніх проявів глобального світу. Завдяки індуїзму і його соціальному вченню про закони чотирьох варн і чотирьох стадій життя – учень, домохазяїн, лісний аскет і відлюдник – життя кожного індуся є чітко регламентованим. Період домохазяїна є найбільш відповідальним і розглядається як основний в усій структурі соціуму. У священному писанні індуїзму Брахма-пурані (III, 114 (32)) вказувалося: «Аскети та релігійні учні, які підтримують себе приготовленою їжею, отриманою як милостиня, залежать від домохазяїна. Тому період домохазяїна – найблагородніший»¹. Саме на другому етапі життєвого циклу – гріхастха (букв. «той, хто перебуває вдома») – одружені чоловіки, молоді батьки (які ще не мали онуків), наділялися широкими правами, які забезпечували їхнє беззаперечне домінування в сім'ї. Жінки, позбавлені прав та підвладні чоловікам, мали виконувати найголовнішу функцію – народжувати дітей, адже за індійською традицією ідеалом жінки є мати.

Науковий інтерес до сімейно-правового статусу жінки викликаний ще й тим, що Індія сьогодні є однією з провідних країн світу. Її досягнення в економіці, зростання авторитету на міжнародній арені не викликають сумнівів. Водночас у сфері прав людини Індія залишається найбільш консервативною країною. Кастова система, традиціоналізм у суспільних відносинах, що ґрунтується на релігійних уявленнях індусів про утворення та устрій світу, суспільства і сім'ї, ставлять жінку в повну матеріальну і духовну залежність від чоловіка. Отже, дослідження причин гендерної нерівності в Індії є актуальною науковою проблемою.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою наукової роботи є визначення та характеристика основних історичних факторів (варно-кастової системи, релігії, традицій, звичаїв тощо), які зумовлювали особливості шлюбно-сімейних відносин в Індії, формували світогляд індійця, зокрема його розуміння статусу жін-

ки в соціумі. Задля досягнення означеної мети поставлено конкретні наукові завдання:

- показати вплив варно-кастової організації суспільства на становлення шлюбно-сімейних відносин у Стародавній Індії;
- проаналізувати способи укладання шлюбу між представниками різних варн;
- охарактеризувати становище жінки в сім'ї та суспільстві залежно від варно-кастової належності;
- зробити ретроспективні висновки, на підставі яких показати причини гендерної нерівності в Індії.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Основою методології дослідження стали загальнотеоретичні принципи історико-правової науки. Так, принцип історизму дозволив показати безпосередній вплив варно-кастової системи на розвиток шлюбно-сімейних відносин в Індії, з'ясувати їхні особливості. Принципи конкретності й об'єктивності допомогли визначити чинники, що формували світогляд мешканця Індостану, його розуміння ролі і місця жінки в суспільстві. Метод системного аналізу, а також герменевтичний і порівняльно-правовий методи використовувалися при вивченні першоджерел – вед, шастр, сутр, смриті. Порівняльно-історичний підхід став у пригоді при опрацюванні здобутків як вітчизняних, так і зарубіжних індологів, зокрема їхніх поглядів на становлення варно-кастової системи організації суспільства, на шлюб і сім'ю в історичній ретроспективі. Застосування історико-структурного методу наукового пізнання дозволило всі зібрані матеріали та висновки об'єднати в єдину логічну цільну систему.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У другій половині II тис. до н. е. перші племена аріїв з'являються на північному сході Індостану. З цього часу вони поступово проникають у глиб території півострова, підкорюючи автохтонне населення (Гавриленко, Логвиненко І., Логвиненко Є., 2024, с. 19). Із приходом аріїв встановлюється і закріплюється варнова структура суспільства. На початку колонізації Індії в аріїв уже сформувалися три основні соціальні групи – брахмани (жерці), кшатрії (воїни) і вайш'ї (землероби і скотарі). Четверта варна – шудри (слуги, ремісники, наймити) – виникла під час розширення ареалу проживання аріїв і складалася з автохтонного населення. У Махабхараті йдеться, що варни відрізняються за кольором шкіри: представники більш статусної соціальної групи мали світлішу шкіру, а шудри – темну, оскільки місцеві племена були темношкірими (Roy, 1895). У буквальному перекладі із санскриту

¹ Brahma Purana. Parts I-IV. Delhi: Shri Jainendra Press, 1955. P. 614. URL: https://archive.org/details/brama_purana_english_full/page/n1/mode/1up (дата звернення: 04.01.2025).

«варна» означає «колір». Отже, колір шкіри став певним індикатором соціального статусу людини.

Спершу арії не мали чітких обмежень на шлюб. Вони одружувалися на жінках із місцевих племен. У цей час народження дочки ще не сприймалося як велика невдача сім'ї. Крім того, в упанішадах¹ містяться настанови щодо проведення ритуалів, необхідних для народження «ученої дочки». Так, зокрема, в Бріхадараньяка-упанішаді (VI, 4.17) сказано: «Той, хто бажає, щоб у нього народилася дочка, яка буде вченою і проживе повний строк життя, має приготувати рис із сезамом і з'їсти його разом зі своєю дружиною з очищеним маслом. Тоді вони зможуть народити таку дочку» (Madhavananda, 1950, p. 940). У разі відсутності в сім'ї дітей чоловічої статі дочка наслідувала батьківське майно. Жінки, як і чоловіки, мали свободу пересування, вільно відвідували багатолюдні ярмарки, брали участь у святах, зборах та філософських диспутах. Жінки мали і деяку економічну самостійність. Займалися вчительством, знахарством, ткацтвом, прядінням. Чимало жінок були танцюристками і співачками (Ріттер, 1982, с. 49, 61–62; Winternits, 1927, p. 66).

Дівчата, так само як і хлопці, проходили обряд упанаяни (посвідчення), який надавав статус двічі народженого та відкривав шлях до священних ведичних знань і проведення ритуальних жертвоприношень божествам. З 16 років дівчата виходили заміж, що надавало їм можливість отримати освіту. Нареченого обирала зазвичай сама дівчина, а не батьки. Розірвання шлюбу та повторне заміжжя не мало суттєвих релігійно-моральних перешкод і було звичним явищем.

Із розвитком брахманізму, витоки якого йдуть від ведизму, залежність жінки від чоловіка зростає. Більш стійкою стає і варнова система суспільства. Принизливий статус шудр (єдино народжених) закріплюється. Ці зміни вплинули на становище жінки в сім'ї та суспільстві. Посилюються й конкретизуються норми поведінки для кожної варни.

Індуїстські вчення пояснюють, що головне призначення жінки – своєчасно укласти шлюб, народити і виховувати дітей та піклуватися про свого чоловіка, яким би він не був: «...хоча й позбавленому чесноти або, який шукає задоволення (в іншому місці), чи позбавле-

ний добрих якостей ...», дружина має «...поклонятися мужу як богу...» (Закони Ману V, 154). Водночас, якщо вона виявляла неповагу до свого чоловіка, то її «...слід покинути на три місяці (і) позбавити її прикрас та обстановки» (Закони Ману IX, 78)². Дружина також могла бути покарана навіть тілесно. Артхашастра (III, 3) дозволяє тричі вдарити жінку розщепленою бамбуковою палкою (мотузкою чи рукою), яка через ревності виявляє жорстокість до чоловіка (Shamashastri, 1915, p. 178).

Відповідно до релігійно-філософських настанов жінка створена для народження потомства. Від чоловіка вимагалось мати сім'ю і дітей. Народження сина розглядалось як обов'язкова умова продовження роду. Вважалося, що з появою сина батько відроджується в ньому. До того ж син відіграв важливу сакральну функцію. Він мав виконувати релігійні обряди, пов'язані з похованням батька, проводити необхідні ритуали та жертвоприношення померлим пращурам. Отже, від сина залежала потойбічна доля багатьох поколінь померлих родичів. Тому не дивно, що народження лише дочок стало приводом для розірвання шлюбу (Закони Ману IX, 81)³.

Дружина вважалася не лише власністю свого чоловіка, а і його частиною. Тільки вдвох вони ставали єдиним цілим: «За священною традицією жінку оголошують землею, чоловіка – насінням; творення всіх тілесних істот (відбувається) завдяки поєднанню землі з насінням» (Закони Ману IX, 33)⁴. У Дхармашастрі Наради (XII, 19) теж знаходимо схоже твердження: «Жінка – поле, чоловіки володіють сім'ям. Поле слід давати тому, хто має сім'я, а хто не має – недостойний володіти і полем» (Jolly, 1876, p. 82.). Як бачимо, чоловік «володів своїм полем», тобто дружиною, і в обумовлених законом випадках міг віддати її іншому чоловіку. Зазвичай це відбувалося в разі народження одних лише дочок (відсутності спадкоємця) або неможливості завагітніти від свого чоловіка. Проте дружина, яка була віддана іншому або продана, не звільнялася від свого чоловіка. В уявленнях давніх індуїстів право на неї зберігалось навіть за померлим чоловіком.

На ранніх етапах історії вдова мала право на повторний шлюб. Проте індуїстські настанови вимагали від жінки дотримання строгої

¹ Упанішади – це таємні знання чи вчення, що передаються усно (те, що «почуте від вчителя»); датуються приблизно VIII–VI ст. до н. е.; за своєю суттю є системою релігійно-філософських учень, що стали основою індуїзму.

² Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

³ Там само.

⁴ Там само.

моногамії. Водночас вдівець, згідно з релігійними канонами, мав одружитися повторно. Особливо це стосувалося тих чоловіків, які не мали синів. Яджнавалк'я (I, 89) визначає час повторного одруження: «Чоловік, після того як поховає дружину, зробивши агніхотру¹, нехай одружується з іншою жінкою, не відкладаючи шанування домашнього вогню»².

Базовим принципом укладання шлюбу стала ендогамія. Позаварнові шлюби засуджувалися. В індуїстських першоджерелах – шастрах, смриті, сутрах – містяться детальні настанови та норми, що регулюють шлюб. Зокрема, рекомендується перевірити тих, хто одружується, на спроможність створити відповідно до канонів сім'ю і мати здорове потомство. Дхармашастра Наради (XII, 8–37) наставляє, що чоловік має підтвердити свою стать за тілесними ознаками. Він повинен мати міцні кістки рук і ніг, шию і плечі, густе волосся на голові і на тілі, грубу шкіру, тверду ходу і голос. Обов'язково мають перевірятися випорожнення нареченого. «У кого кал не спливає, а сеча бурна й піниста», того можна вважати чоловіком, у протилежному випадку – ні. Далі перераховувалися 14 видів захворювань і фізичних вад, що свідчать про імпотенцію та роблять людину не чоловіком. Водночас надавалися поради щодо оздоровлення чоловіків, у яких виникли сексуальні проблеми психологічного характеру. Зокрема, вказувалося: якщо в боязкого чоловіка перед близькістю зі сміливою жінкою «падає прапор», то його слід лікувати за допомогою інших жінок і дівчат та іншими методами. Не мав права на стосунки із дівчиною божевільний, вигнаний із касты або покинутий родичами чоловік. Така категорія чоловіків фактично перетворювалася на ізгоїв та позбавлялася будь-яких прав у суспільстві (Jolly, 1876, p. 81–84). Водночас в Апастамба-гріхьясутра (1.3) зазначалося, що добра сім'я, добрий характер, добрі якості, вченість та здоров'я – це ознаки пристойного нареченого (Ramanuja Akari, 2015, p. 200).

Однак особливо прискіпливо мала обиратися майбутня наречена. У джерелах можна знайти детальні рекомендації щодо обрання супутниці життя. Апастамба-дхармасутра (II, 3) застерігає, що злигання «з тою, що була у ми-

нулому за іншим, або з якою не було шлюбного обряду, або належить до іншої варни – викликає осквернення» (Ramanuja Akari, 2015, p. 153). Дхармашастра Наради (XII, 36–37) вказує, що не можна брати шлюб із божевільною, вигнаною з касты, з «тією, яка страждає на тривалу й погану хворобу, яка є калікою, пізнала любовну насолоду, безсоромниця, тягнеться до іншого» (Jolly, 1876, p. 84). Апастамба-гріхьясутра (1.3) дає більш конкретні настанови: при обранні нареченої слід уникати такої дівчини, яка постійно спить, або плаче, або втекла з дому, або обіцяна іншому. Варто з'ясувати, чи є фізичні вади в кандидатки на шлюб: косоокість, худорлявість, дрябла або груба шкіра, кривонігість, надмірна пітливість тощо. Також необхідно дізнатися, чи вона пристрасна, чи має багато друзів, чи є в неї красива молодша сестра. Ім'я претендентки теж мало значення: не бажаними вважалися такі, які закінчувалися на звук «ра» і «ла», а також імена, схожі на назви річок або дерев (Ramanuja Akari, 2015, pp. 199–200).

У Камасутрі, автором якої вважають Ватсьяяна Маланага, вказано, що чоловік повинен знайти наречену зі своєї варни, батьки якої живі та впливові. Сама дівчина повинна бути вродливою, з добрим характером, із щасливими знаками на тілі, а її зуби, нігті, вуха, волосся, очі та груди не мають бути ані пошкодженими, ані недостатніми, ані надмірними. Вона не має бути хворобливою від природи. Наречений теж повинен мати саме такі якості, а також знати ведичне вчення». Також зазначалося, що одружуватися треба на дівчині, яка «зачепить і пов'яже розум, серце й очі» чоловіка. Саме з такою жінкою він буде «процвітати» (Doniger, Kakar, 2002, pp. 75–76).

За давньоіндійськими джерелами передбачалося вісім шлюбних обрядів, що зумовлювалося специфікою суспільства, а саме замкнутістю варн та звичаями і традиціями, які склалися в кожній з них. Так, за обрядом Брахма (передбачався брахманам) батько нареченої передавав свою дочку нареченому, якого сам і вибирав (Закони Ману III, 28)³. «За шлюбом брахма, – повчала Апастамба-дхармасутра (II, 5.17), – дізнавшись про чесноти, ученості і здоров'я родичів нареченого, прикрасив дочку якомога краще, нехай батько видає її для проведення спільних із чоловіком ритуалів і народження дітей» (Ramanuja Akari, 2015, p. 149). За

¹ Агніхотра – ведійський ритуал двох приношень, який проводиться ортодоксальними індусями.

² Yajnavalkya Smriti. Book 1 // Internet Archive : сайт. URL: <https://dn790006.ca.archive.org/0/items/yajnavalkyasmrit00yj/yajnavalkyasmrit00yj.pdf> (дата звернення: 04.01.2025).

³ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

обрядом Дайва (шлюб богів) передбачалося, що батько дарує дочку жрецеві під час проведення ним ритуалу жертвоприношення (Закони Ману III, 28). Обряд Арша – це «коли (батько) віддає свою доньку..., отримавши від нареченого за (виконання) священного закону, – корову та бика або дві пари» (Закони Ману III, 29)¹. У цьому разі відсутній продаж нареченої, оскільки худоба передавалася нареченим для проведення ритуальних жертвоприношень. Шлюб Праджапатя складався на рівних умовах. Дочка видавалася заміж без посагу і без викупу, з наданням почесностей нареченому та з напутнім словом батька: «Виконуй разом із чоловіком дхарму» (Дхармашастра Наради XII, 40; Закони Ману III, 30). Якщо шлюб укладався за умов надання викупу за наречену, розмір якого визначався не звичаєм, а домовленістю сторін, то він називався Асура (Закони Ману III, 31).

Добровільний союз жінки і чоловіка без згоди батьків називався Гандхарва (Апастамба-дхармасутра II.5.11(20); Вішну-сміті XXIV, 23; Закони Ману III, 32). Це таємний обряд. Камасутра надає детальні рекомендації щодо Гандхарви: «Коли наречена згодна і перебуває в призначеному місці, нехай коханий принесе вогонь з житла освіченого брахмана і, розстеливши кушу та здійснивши вказаним способом жертвоприношення, тричі обійде навколо жертвовного вогню. Потім нехай сповістить її мати і батька» (Doniger, Kakar, 2002, pp. 92–93). Згідно з настановами вчених шлюби, укладені перед жертвовним вогнем, не можуть бути скасовані. Після позбавлення нареченої невинності «нехай він поступово повідомить про це своїм близьким. Нехай діє так, щоб її родичі віддали йому її, прагнучі запобігти сімейним неприємностям і зі страху перед покаранням. І потім нехай задовольняє її родичів дружнім ставленням та любов'язністю» (Doniger, Kakar, 2002, pp. 92–93). Насамкінець Камасутра вказує, що кожен попередній весільний обряд кращий за наступний, оскільки він служить дхармі; якщо він не можливий, нехай чоловік вдається до наступного. Гандхарва, хоча і відбувається «за несприятливих обставин..., несе задоволення і насолоду, не потребує великого клопоту і формального залицяння, оскільки його суть – взаємне кохання» (Doniger, Kakar, 2002, pp. 92–93). Зрозуміло, у традиційній Індії шлюби за таким обрядом укладалися нечасто.

Практика насильницького викрадення дівчини з батьківського дому, «коли вона кричить і плаче, після того, як (її родичі) були забиті або поранені, а (їхні будинки) розбиті»

називалася Ракшаса (Закони Ману III, 33)². На думку Р. Пандея (1949, pp. 274–276), такий спосіб укладання шлюбу був поширений у давніх народів, які часто воювали між собою, а здобиччю вважали жінок переможеного племені. Згодом, у ведійський період, ці звичаї первісного суспільства вже не мали масового характеру і збереглися лише у кшатріїв. Врешті, останньою і найганебнішою вважалася пайчаша, коли чоловік підступно позбавляв дівчину цноти, скориставшись тим, що вона або спала, або перебувала під дією алкогольних напоїв, або взагалі була позбавлена розуму (Закони Ману III, 34; Дхармашастра Наради XII, 43; Вішну-сміті XXIV, 26).

Давні законодавці по-різному ставилися до названих обрядів. Перші чотири – Брахма, Дайва, Арша, Праджапатя, які укладалися за згодою батька (батьків), схвалювалися, а кшатрії ще визнавали обряд Гандхарва як такий, що відповідав їхній дхармі. У Вішну-сміті (XXIV, 27–37) вказувалося на позитивні наслідки канонічного одруження: «Син жінки, що вийшла заміж за обрядом Брахма, викупає [гріхи] двадцяти одного покоління; син жінки, що вийшла заміж за обрядом Дайва, – чотирнадцяти; син жінки, що вийшла заміж за обрядом Арша, – семи; за обрядом Праджапатя – чотирьох. Той, хто віддає дочку за обрядом Брахма, відправляє прасурів у світ Брахми; згідно з обрядом Дайва – на небеса; згідно з обрядом Арша – у світ Вішну; згідно з обрядом Праджапатя – у світ богів; згідно з обрядом Гандхарва – сам потрапляє у світ гандхарвів» (Jolly, 1880, p. 108–109).

Усі релігійно-моральні приписи Стародавньої Індії не схвалюють Асуру, однак Артхашаста не лише визнає заміжжя нареченої в такий спосіб, а й розписує, хто і коли отримує шлюбний викуп: «У разі відсутності внаслідок смерті або батька, або матері, той, хто вижив, отримує шулку³. Якщо вони обидва мертві, то сама дівчина отримує його» (Shamashastri, 1915, p. 179). Давніми законодавцями засуджувалася пайшаша. Варто зауважити, що останні три способи одруження отримали назви демонів, серед яких пайшачі (вважалися найогиднішими).

Міжварнові шлюби не схвалювалися, однак і не заборонялися. У ведійський період, коли суспільство ще не було жорстко стратифіковано, укладання таких шлюбів не мало

¹ Там само.

² Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniioindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

³ Шулка – шлюбний викуп.

особливих перепон. Згодом з'являються приписи, в яких затверджується гіпергамія міжварнових шлюбних союзів. Так, Дхармашастра Наради (XII, 5–6) дозволяла брахману мати дружину з трьох нижчих варн, кшатрію – з двох. Вайш'я задовольнявся можливістю одружитися з шудрянкою, яка могла стати дружиною як кшатрія, так і брахмана. Кшатрійка могла вийти заміж за брахмана, а брахманка – тільки за представника своєї варни (Jolly, 1876, p.81).

Закони Ману також не виступають проти змішаних шлюбів, однак попереджають, що вони суперечать давнім традиціям і мають негативні наслідки: «Двічінароджені, які у глупстві одружуються з дружинами низької касты (Шудри), незабаром понижують свої сім'ї та своїх дітей до стану Шудри». А брахману, якому дружинами низької касты відтворила потомство, загрожувало після смерті потрапляння в пекло, а за життя – позбавлення брахманства (Закони Ману III, 14–17, 19)¹.

Релігійно-правові трактати також встановлювали заборону на шлюб між родичами. Не дозволялося мати подружніх відносин із родичами батька чи матері до сьомого і до п'ятого колін відповідно, з тими, хто належить до тієї ж готри чи до тієї ж праварі (Дхармашастра Наради XII, 7; Апастамба-дхармасутра II, 5.11 (15,16)).

Чимало уваги у стародавніх текстах приділялося визначенню шлюбного віку нареченої та нареченого. Як уже зазначалося, у ведійський час одружувалися у зрілому, дорослому віці. Але зі становленням брахманізму допустимий вік до одруження змінюється. Вважалося, що шлюб необхідно укласти якомога раніше. Ортодоксальний індуїзм це пояснював необхідністю досягнення триєдиної цілі: проведенням домашніх релігійних ритуалів, які потребують спільної участі; народження сина як продовжувача роду та сакральних обрядів, що мають вшановувати предків і зробити їхнє потойбічне життя щасливим; рати – отримання сексуального задоволення (Basham, 1954, pp. 167–168). Щодо останньої цілі, то маємо зазначити, що на відмінну від європейської культури, де сексуальні стосунки належать до морально-етичної сфери, в Індії це є правилом, певною нормою життя, яка склалася з давніх часів та є загальноприйнятою сьогодні.

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniioindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

Артхашастра вказує, що жінки досягають повноліття у 12 років, а чоловіки – у 16 (Shamashastri, 1915, p. 177). Закони Ману (IX, 94) наставляють: «Чоловік, у віці тридцяти років одружується з дівчиною дванадцяти, яка йому подобається, або чоловік двадцяти чотирьох на дівчині восьми...»². Про раннє заміжжя йдеться і в інших джерелах. Так, Дхармашастра Наради (XII, 25–27) прописує: «Нехай дівчина не нехтує місячними та повідомить про них родичам. Якщо вони після цього не віддаватимуть її чоловікові, то будуть подібні до "вбивць зародка". Скільки місячних періодів пройде у неї без чоловіка, стільки гріхів вбивства зародка буде на тому, хто її не видає заміж. Тому до появи місячних нехай батько видає дочку заміж один раз і назавжди, інакше його торкнеться великий гріх – таке правило благочестивих людей» (Jolly, 1876, p. 83).

У Баудхаяна-дхармасутрі (IV, 1, 11–14) взагалі говориться про кращі заручини, коли наречена «ще ходить голою». Якщо цього не сталося, то з досягненням віку статевої зрілості вона не мала утримуватися у своєму домі³. Дхармашастра Наради наставляла, що батьки, які протягом трьох років після менархе не видають заміж дочку, зазнають провини, рівної знищенню зародка, а батько з кожною появою у дочки менструації бере на себе смертний гріх. Дівчина мала три роки чекати на рішення батька, а на четвертий – сама знайти собі чоловіка зі своєї касты. Вішна-сміті (XXIV, 41) скорочує цей термін до трикратного настання місячних, після чого дівчина ставала врішалою⁴, не залежала від батьківської волі і самостійно обирала нареченого. Якщо цього не відбувалося, то дівчині дозволялося йти навіть до чоловіка, позбавленого добрих якостей. До того ж передбачалося, що в разі смерті нареченого, за умови, що шлюб не укладався, дівчина могла повернутися до батьківського дому та вийти заміж знову. Тут варто звернути увагу на права дівчини, які вона мала після заручин, але до весільної церемонії. Після весілля жінка вважалася дружиною і власністю нероздільної сім'ї її чоловіка. Апастамба-дхармасутра (II, 10, 27)

² Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniioindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

³ Baudhayana Dharmasutra // Wisdom Library : сайт. URL: <https://www.wisdomlib.org/hinduism/book/audhayana-dharmasutra> (дата звернення: 04.01.2025).

⁴ Врішало – дівчина, яка досягла статевої зрілості, але не заміжня.

вказує, що жінка дається сім'ї. До весільної церемонії вона належить готрі батька, а після – готрі чоловіка. У разі смерті чоловіка долею дружини опікуються його родичі, які задля продовження роду могли віддати її діверу або найближчому родичу – сапінді.

Обов'язковою умовою перших шлюбів була цнотливість жінки. Незайманість жінки та проходження весільного обряду визначали статус претенденток на повторне заміжжя. Дхармашастра Наради (XII, 45–53) жінок, які належали іншому, поділяє на пунарбху (колишні дружини) і свайріні (жінки вільної поведінки). Пунарбху ранжувалися за трьома групами: 1) дівчата, що зберегли цноту, але пройшли весільну церемонію; 2) жінки, яких старші видають заміж після того, як вони втратили цноту; 3) жінки, яких через відсутність родичів померлого чоловіка видають заміж за сторонню людину, але рівною їй за варною. Свайріні поділялися на чотири групи: 1) жінки, які пішли до іншого за коханням; 2) жінки, які покинули першого чоловіка й пішли до іншого та знову повернулися до будинку чоловіка; 3) вдови, котрі відмовилися від одруження з родичами чоловіка та пішли до іншого за коханням; 4) жінки, які були приведені з іншої країни, куплені за гроші та які через муки голоду і спраги прийшли зі словами: «Я твоя». Дхармашастри Нарада вказував, що кожна вказана група пунарбху краще наступної, а свайріні – навпаки (Jolly, 1876, pp. 85–86).

Як бачимо, головна відмінність пунарбху від свайріні полягає в тому, що перша не мала права на самостійне рішення, а друга в усіх зазначених випадках діяла на власний розсуд. Варто звернути увагу, що в наступних шлоках Дхармашастри Наради (XII, 54–59) йдеться про потомство, яке народилося в повторному шлюбі. Зокрема, зазначалося, якщо за жінку надано шулку, то «діти належать тому, від кого вони зачаті». У разі «несплати шлюбного викупу плід належить тільки власнику поля» (Jolly, 1876, pp. 86–87). Вочевидь потомство свайріні, яка пішла до коханця, вважалося власністю її законного чоловіка. Апастамба-дхармасутра (II, 6.13) пояснює, що найкращими є ті сини, які народжені від першого для жінки шлюбу, від батьків однієї варни. Якщо ж жінка була вже заміжня, або не пройшла весільного ритуалу, або вона з іншої варни, то «виникає осквернення», яке лягає як на батька, так і на сина. Це має негативні наслідки не лише для чистоти продовження роду, а й для потойбічного існування померлих прашчурів.

Дхармашастра Наради (XII, 98–101) називає обставини, за яких допускався повторний

шлюб жінки: зникнення чоловіка, його смерть, прийняття ним аскези, імпотентність, вигнання із каст. У разі зникнення чоловіка та відсутності будь-яких звісток брахманки чекали на його повернення 8 років, а за відсутності потомства – 4 роки; кшатрійки – 6 і 3 роки відповідно; вайшійки – 4 і 2 роки відповідно. Шудрянкам рекомендувалося чекати до року. Якщо ж було відомо, що чоловік живий, то термін очікування подвоювався. «Праджапаті створив усі істоти заради відтворення потомства, – пояснював Нарада, – тому після завершення встановленого терміну немає гріха жінки піти до іншого чоловіка» (Jolly, 1876, p. 92).

Варто зауважити, що Артхашастра не допускала повторного заміжжя для тих жінок, які уклали свій шлюб за ортодоксальними обрядами Браhma, Праджапатья, Арша і Дайва (навіть за відсутності подружніх відносин). Ці союзи не могли бути розірваними за будь-яких обставин (Shamashastri, 1915, p. 179).

Індуїстські вчення фактично позбавляли жінок права на вибір та свободу в шлюбно-сімейних відносинах. Натомість чоловікам надавалося незрівнянно більше прав, одне з яких – право мати декількох дружин. Аль-Біруні писав, що брахману дозволялося мати чотирьох дружин, кшатрію – трьох, вайш'ї – двох, а шудрі – тільки одну (Sachau, 1910, p. 155). Учений епохи середньовіччя одним із перших описав правило складання шлюбу за принципом анулома, який закріплювався брахманською традицією.

Досліджуючи давньоіндійські пам'ятки права, А. Бешем дійшов висновку, що раннім законодавством полігамія не схвалювалася і допускалася тільки за конкретно обумовлених обставин (Basham, 1954, pp. 167–168). Апастамба-дхармасутра (II, 5.11) вказувала чоловіку: якщо перша дружина відповідно до дхарми сумлінно виконує свої обов'язки і народжує дітей, друга йому не потрібна. Лише за відсутності цих якостей у жінки чоловік мав право взяти собі другу дружину (Ramanuja Akari, 2015, p. 150). Закони Ману (VIII, 204) називають більше обставин, за яких допускалося мати дві дружини. Зокрема, зазначалося, якщо нареченому спочатку показали одну дівчину, а потім обманом дали іншу, то в нього було право за одну шулку одружитися на двох¹. Законодавець називав недоліки першої дружини, які вважалися достатніми для наявності

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manu.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

другої супутниці життя: прихильність до пияцтва, до всього поганого, марнотратство, злобність, непокірність, тяжка хвороба. Проте якщо хвора дружина ласкава до свого чоловіка і доброчесна в сім'ї, то іншу можна взяти лише за згодою першої. При цьому до першої дружини треба ставитися з повагою, і вона залишалася на утриманні чоловіка. Якщо чоловік через названі причини взяв другу дружину, а перша у гніві йде з дому, то вона підлягала покаранню – ув'язненню або вигнанню у присутності родичів (Закони Ману IX, 80, 82, 83; Дхармашастра Наради XII, 92, 93, 95).

Давньоіндійське законодавство визначало статус жінки в сім'ї. Закони Ману (IX, 85, 86) вказували, якщо чоловік має декілька дружин, то старшинство між ними встановлюється відповідно до рангу їхніх варн і священні обряди мають проводитися з дружиною тієї ж джати (касти), з якої він сам¹. Артхашастра встановлювала іншу ієрархію, вказуючи, що старшою є перша дружина або та, яка народила сина.

Як зазначалося, одна з найголовніших функцій заміжньої жінки – материнство. Однак за індуїстським ученням саме народження спадкоємця вважалося сакральною та родовою необхідністю. Тому давньоіндійські авторитети дозволяли чоловіку брати другу дружину, якщо перша народжувала або лише дівчат, або була безплідна, або народжувала дітей, які не виживали. В усіх випадках чоловіку приписувалося чекати від 8 до 12 років. У разі порушення визначеного терміну накладався штраф у розмірі 24 пан, а дружина отримувала, крім шулки, свою власність – стридхану, та грошову компенсацію (Закони Ману IX, 81; Дхармашастра Наради XII, 94) (Shamashastri, 1915, pp. 181–182).

Отже, розлучитися або ж скласти повторно шлюб як чоловіки, так і жінки мали право лише за чітко визначених умов, прописаних давньоіндійським законодавцем. За інших обставин, зокрема за волею одного з подружжя, розірвати шлюбні пута заборонялося. Артхашастра прямо вказувала: «Жінка, яка ненавидить свого чоловіка, не може розірвати шлюб проти його волі. І чоловік не може розірвати шлюб із дружиною проти її волі» (Shamashastri, 1915, p. 179).

Французький дослідник і католик-місіонер Ж.-А. Дюбуа (1906, p. 211), який ви-

вчав звичаї і традиції Індії, писав: «Я ще ніколи не чув про розлучення, дозволене через несумісність характерів. Також я ніколи не чув, щоб чоловікові дозволялося розлучитися зі своєю дружиною, хоч би якою порочною вона була, лише для того, щоб одружитися з іншою жінкою. Індуси надають надто великого значення шлюбу, щоб звести його до рівня простого співжиття». Спираючись на свої спостереження, вчений дійшов висновку, що «індус може розлучитися зі своєю законною дружиною тільки з однієї причини, і це перелюбство. Якщо це правило порушується, то тільки найбільш деградованими представниками нижчих каст». У давніх текстах під законними дружинами розумілися ті, які пройшли весільний обряд, що відповідав дхармі. Дхармашастра Наради (XII, 90–91) пояснює, якщо такі дружини мали гріх перелюбства, то втрачали статус законної, але шлюб зберігався. Вони каралися голінням голови, ложем на землі, поганими харчами та одягом, а також важкою працею з прибирання нечистот (Jolly, 1876, p. 91). Ж.-А. Дюбуа (1906, p. 212), характеризуючи особливості дхармічних шлюбів, зазначав, що брахман «навіть дізнавшись про подружню зраду, не зрікався дружини», оскільки «ганьба розлучення могла позначитися не лише на його репутації, а й на всій касті».

Варто зауважити, що перелюбство в сучасному цивілізованому світі вважається порушенням моральних-етичних норм, а в давні часи воно розцінювалося як злочин. Тому всі авторитетні релігійно-правові трактати доволі прискіпливо ставилися до перелюбства, факту його встановлення та покарання.

Нарада (XII, 60, 62–68) називає перелюбом зв'язок чоловіка з жінкою, яка охороняється (тобто має опікуна), в чужому домі, але не тоді, коли жінка сама прийшла до будинку чужого чоловіка. Також подано перелік ознак перелюбства, серед яких: побачення, розмова, розваги з чужою дружиною наодинці в недозволеному місці, тайне листування, загравання, фізичний контакт, коли «хтось чіпає жінку за неналежне місце або дозволяє їй чіпати себе», подарунки жінці у вигляді страв, напоїв, одягу, гірлянд, пахощів, дотик до прикрас або одягу жінки чи сидіння з нею поруч на одному ложі. Навіть, якщо через дурість, зарозумілість або схильність до хвастошів чоловік скаже: «Я нею володів», це також розцінювалося як доказ перелюбства.

За перелюб загрожувало покарання. Апастамба-дхармасутра (II, 10, 26) встановлювала факт перелюбства залежно від обставин скоєння сексуального гріха. Так, у разі, коли

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

молодий чоловік «входить через незнання до чужої дружини чи дівчини», його вчинок мав словесний осуд. А, якщо він діяв умисно з дурними помислами, то на нього чекала більш сувора кара. У разі близькості з чужою дружиною – відрізання статевих органів, а з незайманою дівчиною – вигнання з країни та конфіскація майна. За перелюбство, скоєне з порушенням варнових устоїв, Апастамба-дхармасутра прописувала: «Арія, який вступив у зв'язок із шудрянкою, треба вигнати» (з варни), а шудра за зв'язок з арійкою карався смертю. Дружині шудри, за вчинок її чоловіка, наказувалося вести аскетичний спосіб життя та «виснажуватися».

За перелюб між рівними Апастамба-дхармасутра (Ramanuja Akari, 2015, pp. 188–189) приписувала покаєння. Більш суворе покарання передбачало Яджнавалк'я-сміті (II, 286): «Чоловіки, які вчинили перелюб із жінкою тієї ж варни, караються вищим штрафом; за перелюб у межах порядку розташування варн – середнім, а проти порядку варн – смертною карою. У жінки відрізають ніс та інші частини тіла»¹. Схожі санкції за подружню зраду містить Дхармашаstra Наради, Закони Ману та Артхашаstra. До того ж в останньому трактаті непристойна поведінка жінки каралася публічним побиттям батогами (Логвиненко Є., 2019, с. 126). Ганебність покарання посилювалося тим, що здійснювати його мав чандал². Проте в жінки була альтернатива замінити побиття сплатою штрафу (Логвиненко Є., Логвиненко І., 2019, с. 139).

Водночас дозволялося вступати у зв'язок зі свайріні, якщо вона не брахманка, гетерою, рабинею і з тими, хто виходить з дому (тобто самі приходять до будинку чоловіка) відповідно до порядку варн (Дхармашаstra Наради XII, 70–72).

Чистота сімейних відносин оберіглася релігійно-моральними та правовими приписами, які зводилися до обмеження свободи жінки і встановлення чітких правил поведінки, за порушення яких вона несла відповідальність. Артхашаstra називає обставини, що зумовлюють непристойну поведінку дружини, та визначає розмір штрафу за кожен конкретний випадок. Зокрема, вказувалося: якщо дружина ігнорує заборону чоловіка, віддається забавам у стані збудження чи сп'яніння, то вона спла-

чувала штраф 3 пани; за присутність на розвагах – від 3 до 6 пан; якщо вона йде з дому, коли чоловік спить або п'яний, – 12 пан; не відчиняє двері господарю або виганяє вночі його з дому чи своєю поведінкою та рухами тіла показує бажання близькості з чужим чоловіком – 24 пани (Shamashastri, 1915, p. 181; Логвиненко Є., Логвиненко І., 2019, с. 198–199).

Водночас жінкам не заборонялося перебувати в товаристві акторів, гравців, співаків, рибалок, мисливців, пастухів, виноробів чи людей іншого роду занять, які зазвичай мандрують зі своїми жінками. Також указувалися причини, за яких жінка мала право покинути будинок чоловіка без дозволу. Такою причиною міг стати прояв насилля з боку чоловіка. У такому разі жінка мала право «йти до родичів чоловіка, заможного общинника, черниці». Прийти до батьківського дому дозволялося в разі смерті близького родича, хвороби, лиха чи вагітності (Shamashastri, 1915, p. 182).

Варто звернути увагу, що за релігійно-моральними нормами покинути чоловіка за будь-яких обставин уважалося гріхом, а за світськими приписами – це право, яке обмежувалося відповідними життєвими умовами.

Давньоіндійське законодавство значну увагу приділяло захисту приватного майна та порядку спадкування. У разі смерті чоловіка переважне право на спадкування сімейного майна мав син. Його частка залежала від багатьох факторів: статусу в сім'ї матері, її варнової належності, обставин його народження, чистоти походження тощо. Так, Вішну-сміті (XV, 1–47) називає 12 видів синів: рідний – син, народжений самим від законної дружини; кшетраджа – син, народжений дружиною за дорученням від родича-сапінди або брахмана; син, народжений від путрики (жінки, яка вийшла заміж за умови, що її син буде відданий батькові, оскільки в нього немає спадкоємців); син, народжений від пунарбху; син, народжений від незаміжної жінки (народжений у домі батька жінки, його батьком вважався той, хто з нею одружувався); таємно народжений син (вважався сином тому чоловіку, «на ложі якого був народжений»); син, зачатий до весілля (син того, хто одружувався на вагітній жінці); отриманий як син (тобто відданий рідними батьком і матір'ю); куплений як син; сам прийшов як син; підкидьок (залишений батьком і матір'ю); син від будь-якої жінки. Далі вказувалося, що кожен із попередніх синів кращий, тобто такий, який має першочерговість в отриманні спадку. Не мали право на спадок ізгої, імпотенти, ті, які страждають на невиліковні хвороби, каліки, а також діти,

¹ Yajnavalkya Smriti. Book 1 // Internet Archive : сайт. URL: <https://dn790006.ca.archive.org/0/items/yajnavalkyasmrit00yj/yajnavalkyasmrit00yj.pdf> (дата звернення: 04.01.2025).

² Чандал (чандала) – вигнаний із касты, недоторканий.

народжені від жінок вищої касті. Про них мали піклуватися ті, хто отримав спадщину (Jolly, 1880).

Особливу увагу давнє законодавство приділяє майновим правам жінок. Закони Ману (IX, 194) називають шість видів власності жінки (стрідхана): «Що (було дано) перед (весільним) вогнищем, що (було дано) на весільну ходу, що подаровано на знак любові та, що отримано від її брата, матері чи батька...»¹. Як на шулку, так і на стрідхану жінка мала право власності (свам'я). Однак стрідхана була підконтрольна чоловіку, який за необхідності міг її обмежити витрати чи навіть продати.

Стрідхана, шулка та інше майно, яке отримувала жінка при укладанні шлюбу, було матеріальною гарантією її існування, наприклад у разі розорення або зникнення чоловіка. У разі смерті жінки її майно передавалося дітям (Закони Ману IX, 195, 198).

ВИСНОВКИ. У підсумку маємо відзначити, що у доарійський та ведійський періоди жінка мала свободу в повсякденному житті, разом із чоловіками брала участь у релігійних ритуалах, зокрема в такому священному дійстві, як жертвоприношення. Із приходом аріїв спершу не існувало чітких обмежень на шлюб із представницями місцевих племен. У цей час народження дочки не сприймалося родичами негативно. Крім того, в упанішадах йшлося про необхідність проведення містичних ритуалів для народження ученої дочки. Жінки мали і певну економічну самостійність: займалися вчительством, знахарством, ткацтвом, прядінням. Серед жінок було чимало танцюристок і співачок. Дівчата, як і хлопці, проходили обряд упанаяни (посвідчення), який надавав статус двічі народженого та відкривав шлях до священних ведичних знань. З 16 років дівчата виходили заміж, що надавало їм можливість отримати освіту. Зазвичай нареченого обирала сама дівчина, а не батьки. Розірвання шлюбу та повторне заміжжя не мало суттєвих релігійно-моральних перешкод і було звичним явищем.

Із часом уявлення мешканців Індостану про жінку, її місце в сім'ї та суспільстві змінюються. З розвитком брахманізму остаточно вкорінюється патріархальна культура, яка обґрунтовувала зверхність арійських племен та верховенство влади чоловіка в сім'ї. Більш стійкою стає варнова система суспільства.

Принизливий статус шудр (єдино народжених) закріплюється. Ці зміни вплинули на становище жінки в сім'ї та суспільстві. Посилюються і конкретизуються норми поведінки для кожної варни. Брахманізм через складну систему ритуалів поставив на вищий щабель соціальної ієрархії брахманів і заклав основи нової релігії – індуїзму, в якому дхарма як одне із його базових понять визначало долю людини. Дхарма жінки пояснювалася як залежність від чоловіка та служіння йому, а відхилення від неї вважалося гріхом, який веде до нещастя й загибелі. Жінка позбавлялася права мати сакральні знання та брати участь у публічних ритуалах. Чітко визначалася найголовніша функція жінки – відтворення потомства, причому народження сина вважалося обов'язковим, оскільки він мав продовжувати рід і проводити сакральні обряди.

Базовим принципом укладання шлюбу стала ендогамія. Позаварнові шлюби засуджувалися. Визнавалося правильним і таким, що відповідає релігійним канонам, раннє заміжжя дівчат, що зрештою призвело до поширення практики укладання дитячих шлюбів. Індуїстським ученням жінка розглядалася як власність чоловіка і фактично втрачала будь-які права в шлюбно-сімейних відносинах. Натомість чоловікам надавалося незрівнянно більше прав, одним з яких стало право мати декількох дружин. Поліандрія, яка базувалася на принципі гіпергамії, стала доволі поширеним явищем. Давньоіндійське законодавство визначало конкретні обставини, за яких дозволявся повторний шлюб, встановлювало критерії ієрархії старшинства дружин, порядок спадкування в разі смерті чоловіка чи дружини тощо.

Релігійні канони вимагали від жінок відданості чоловіку навіть після його смерті, що знайшло відображення в ганебному, принизливому ставленні до вдови.

Індуїстські релігійно-філософські та правові трактати не лише прописували правила поведінки жінки в сім'ї, а й обґрунтовували і закріплювали беззастережну привілейованість чоловіків у соціумі. Серед численної давньоіндійської літератури тільки Камасутра повністю присвячена жінкам. Проте текст давнього фоліанту містить лише детальні настанови жінкам, як догодити й обслужити чоловікам; що робити в тих чи інших обставинах до шлюбного чи сімейного життя, як поводитися поза сім'єю тощо. Камасутра як цінне джерело індійської культури переконливо свідчить про безправність жінки та повну її підконтрольність чоловіку.

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Читиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гавриленко О. А., Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Становлення та особливості варно-кастової системи організації суспільства в Стародавній Індії: історико-правове дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. Вип. 38. С. 16–30. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-02>.
2. Голоси Стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури / пер. із санскриту, упоряд. П. Ріттера ; передм. І. Серебрякова. Київ : Дніпро, 1982. 351 с.
3. Логвиненко Є. С. Тілесні покарання у Стародавній Індії: історико-правовий аналіз // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків, 2019. С. 125–127.
4. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 252 с.
5. Alberuni's India. Vol. II / ed. by E. C. Sachau. London : Kegan Paul, Trench, Trunber & Co, 1910. 431 p.
6. Apastamba-dharmasutra and Grihya Sutras / ed. by S. R. Ramanuja Acari. 222 p. // Internet Archive : сайт. 24.06.2015. URL: https://archive.org/details/apastamba_dharma_grihya_sutras (дата звернення: 04.01.2025).
7. Basham A. The wonder that was India. A survey of the history and culture of the Indian sub-continent before the coming of the Muslims. Calcutta ; Allahabad ; Bombay ; Delhi : Rupa and Co, 1954. 572 p.
8. Dubois J. A. Hindu: manners, customs and ceremonies. Oxford : Clarendon Press, 1906. 741 p.
9. Kautilya's Arthashastra / transl. by R. Shamashastri. Bangalore : Musore Printing and Publishing House, 1915. 494 p.
10. Narada Dharmasastra of the Institutes of Narada / transl. by J. Jolly. London : Trubner and Co. ; Ladagey Khill, 1876. 174 p.
11. Pandey R. B. Hindu samskaras: socio-religious study of the Hindu sacraments. Bhadaini : Vikrama Publications, 1949. 539 p.
12. The Brhadaranyaka upanisad / transl. by S. Madhavananda. Calcutta : Modern Art Press, 1950. 959 p.
13. The Mahabharata. Vol. 1. Adi Parva / transl. by P. C. Roy. Calcutta : Calcutta Oriental Pub. Co, 1895. 519 p.
14. Vatsyayana Kamasutra / transl. and ed. by W. Doniger, S. Kakar. New York : Oxford University Press, 2002. 231 p.
15. The institutes of Vishnu Smriti / transl. by J. Jolly. Oxford : The Clarendon Press, 1880. 336 p.
16. Winternits M. A History of Indian literature. Calcutta : University of Calcutta, 1927. 635 p.

Надійшла до редколегії: 07.01.2025

Прийнята до опублікування: 10.03.2025

REFERENCES

1. Basham, A. (1954). *The wonder that was India. A survey of the history and culture of the Indian sub-continent before the coming of the Muslims*. Rupa and Co.
2. Doniger, W., & Kakar, S. (Eds.). *Vatsyayana Kamasutra*. Oxford University Press.
3. Dubois, J. A. (1906). *Hindu: manners, customs and ceremonies*. Clarendon Press.
4. Havrylenko, O. A., Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2024). Formation and features of the varna-caste system of social organization in ancient India. *Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, 38, 16–30. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-02>.
5. Jolly, J. (1976). *Narada Dharmasastra of the Institutes of Narada*. Trubner and Co.; Ladagey Khill.
6. Jolly, J. (Transl.). (1880). *The institutes of Vishnu Smriti*. The Clarendon Press.
7. Lohvynenko, Ye. S. (2019, May 17). *Corporal Punishment in Ancient India: A Historical and Legal Analysis* [Conference presentation abstract]. International and Practical Conference "Law enforcement function of the state: theoretical, methodological and historical and legal problems", Kharkiv, Ukraine.
8. Lohvynenko, Ye. S., & Lohvynenko, I. A. (2019). *Punishment in the law of the states of the Ancient World*. Panov A. M.
9. Madhavananda, S. (Trans.). (1950). *The Brhadaranyaka upanisad*. Modern Art Press.
10. Pandey, R. B. (1949). *Hindu samskaras: socio-religious study of the Hindu sacraments*. Vikrama Publications.
11. Ramanuja Acari, S. R. (Ed.). (2015). *Apastamba-dharmasutra and Grihya Sutras*. URL: https://archive.org/details/apastamba_dharma_grihya_sutras.
12. Ritter, P. (Trans. & Ed.). (1982). *Voices of Ancient India. An Anthology of Ancient Indian Literature*. Dnipro.

13. Roy, P. C. (Trans.). (1985). *The Mahabharata. Vol. 1. Adi Parva*. Calcutta Oriental Pub. Co.
14. Sachau, E. C. (Ed.). (1910). *Alberuni's India. Vol. II*. Kegan Paul, Trench, Trunber & Co.
15. Shamashastri, R. (Trans.). (1915). *Kautilya's Arthashastra*. Musore Printing and Publishing House.
16. Winternits, M. (1927). *A History of Indian literature*. University of Calcutta.

Received the editorial office: 7 January 2025

Accepted for publication: 10 March 2025

IHOR ALBERTOVYCH LOHVYNENKO,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Theory and History of State and Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net;*

YEVHENIIA SERHIIIVNA LOHVYNENKO,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Constitutional and International Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com*

THE IMPACT OF THE VARNA-CASTE SYSTEM ON MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS IN INDIA: HISTORICAL AND LEGAL DIMENSION

The article examines the process of marriage and family relations formation and development in India. It is shown that in the pre-Aryan period, although women were not equal in rights with men, they still had freedom of choice in marriage and family life. With the emergence of the Aryan tribes, the position of women changed. Her social and family status was determined by her belonging to one of the four varna, the hierarchy of which was fixed by the religious and philosophical teachings of Brahmanism. A woman's dependence on her husband had been growing. The canons of Brahmanism required women to be faithful to their husbands even after his death. This was reflected in the shameful, humiliating attitude towards widows. In fact, the widow was rejected by the society and deprived of any rights in the family. It is noted that Hindu religious, philosophical and legal treatises not only prescribed the rules of women's behaviour in the family, but also substantiated and consolidated the unconditional privilege of men in society. The article points out that the basic principle of marriage was endogamy. Polygamy was allowed, but in cases clearly defined by law. The main traditions of marriage are also described and their legal consequences are shown. The property and inheritance rights of women are clarified. It is stated that with the emergence of castes, the requirements for marriage become more complicated, taking into account not only the affiliation to the varna, but also to the caste (jati). The early marriage of girls was recognised as correct and in line with religious canons, which eventually led to the spread of child marriage. Based on the analysis of ancient Indian literature, the article shows the attitude to women in different historical epochs and the understanding of their purpose in the ideas of the society of that time. It is concluded that the varna-caste system and ancient Hindu religious, philosophical and legal treatises were the main factors that determined and defended the privilege of men in society, and consolidated their superiority over women in the family. Hindu doctrine viewed women as the property of men and effectively deprived them of their rights in marriage and family relations.

Keywords: *India, varna, caste, dharma, woman, marriage, family.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Вплив варно-кастової системи на шлюбно-сімейні відносини в Індії: історико-правовий вимір. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 119–130. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.10>.

Citation (APA): Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2025). The impact of the varna-caste system on marriage and family relations in India: historical and legal dimension. *Law and Safety*, 1(96), 119–130. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.10>.